

РОЗВИТОК ПРОДУКТИВНИХ СИЛ І РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

УДК 338.436.33:332.1

Єременко Д. В., к.е.н., доцент
Таврійський державний агротехнологічний університет
Збарська А. В., к.е.н., асистент
Національний університет біоресурсів і природокористування України

РОЗВИТОК МАЛИХ ФОРМ ГОСПОДАРЮВАННЯ: ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ В РЕГІОНАЛЬНОМУ АПК

***Анотація.** Стаття присвячена актуальній проблемі розвитку малих форм господарювання в аграрному секторі економіки регіону. Велика увага приділена перспективам поглиблення партнерських відносин малих форм господарювання з крупними підприємствами, агрохолдингами, які домінують в АПК багатьох регіонів України. Представлена система господарюючих інтересів суб'єктів аграрного сектору, форми і напрями розвитку їх співробітництва.*

***Ключові слова:** малі підприємства, агрохолдинги, господарські взаємовідносини, співробітництво, аграрний сектор, розвиток.*

Постановка проблеми. Проблема розвитку суб'єктів малого підприємництва в АПК протягом всіх етапів реформування економіки країни перебуває в центрі уваги науки і практики. Проте стан в цій сфері, незважаючи на спроби держави підтримати малі форми підприємництва на селі і надати їм допомогу, залишається досить складним, так як рівень розвитку цього сектору допоки не здатний в значній мірі впливати на економічний підйом АПК країни. Затягнутий в країні процес створення нової системи ринкових взаємовідносин привів до розвитку монополізації окремих сегментів продовольчого ринку, зростання ролі посередницьких структур, складнощам збуту продукції вітчизняних товаровиробників, а також виникненню серйозних проблем в межах міжгалузевого обміну і міжгосподарських взаємовідносин. Існуючі структурні диспропорції у рівнях розвитку окремих сфер аграрного сектору, монополічні, олігополічні позиції крупних агрохолдингів, а також значні відміни у рівні фінансової стійкості і платоспроможності суб'єктів аграрного сектору в значній мірі визначають характер взаємодії малих і крупних форм господарювання – не співробітництво, а протистояння, конкуренція за ринки збуту готової продукції (а здебільшого і ринки сировини, ресурсів).

В розвинених ринкових країнах ще у 60-роки ХХ століття було створено окремі державні органи, які спеціалізовано займаються питаннями розвитку інтеграції між малим і великим бізнесом, оскільки цей напрям адміністративного управління економікою в сучасних умовах глобалізації ринку набув стратегічного характеру, оскільки він забезпечує формування конкурентоспроможної структури національних господарських систем.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У світовій практиці ведення бізнесу існують такі організаційні форми підприємства – одноосібне володіння, товариство (партнерство) та корпорації. Визначені форми властиві також і для підприємств малого та середнього бізнесу. Саме це і розглядають у своїх наукових працях вітчизняні дослідники малого та середнього бізнесу Б. Андрушків [1], З. Варналій [2], Т. Говорушко [3], В. Горьовий [4], О. Кужель [8], І. Прокопа [10], В. Шпак [11], В. Сахаров [9].

В сучасних мовах постіндустріальної економіки, – зазначає голова аналітичного центру «Академія» О.Кужель, – «змінюється сама парадигма економічного розвитку, внаслідок чого мале підприємництво поряд із великим бізнесом і крупним капіталом виступає рівнозначним (а в деяких випадках навіть ще більш активним) гравцем госпо-

дарських відносин, перетворюючись з їхнього додатку на їхнього незмінного партнера й економічного союзника, на структурну основу стабільності їх позицій на ринках» [8].

Виклад основного матеріалу. Таким чином, необхідним є пошук сучасних підходів до формування стратегічного співробітництва малих і великих підприємств у вітчизняному агропродовольчому комплексі, що відповідають реаліям сучасності. Перш за все це стосується виявленню напрямів і механізмів, здатних забезпечити розвиток малого підприємства для вирішення задач економічного підйому країни. За умов активного формування великими формуваннями власних сировинних зон, могутніх позицій посередницьких структур у сфері обігу сільськогосподарської сировини, малі форми агробізнесу не здатні конкурувати з великими інтегрованими агрокомплексами за рівнем виробничих затрат, маркетингового забезпечення тощо. Рівень і характер спеціалізації малих форм агробізнесу в регіоні в значній мірі визначається такими обставинами [4]: з одного боку, неефективні цінові умови реалізації сільськогосподарської сировини, які формуються торгово-посередницькими структурами, орієнтують особисті селянські, фермерські господарства на ринок кінцевого споживача; дана обставина визначає необхідність спеціалізації на виробництві сільськогосподарської продукції, що не вимагає додаткової переробки, або створення постачальницько-збутових кооперативів; з іншого боку, перебуваючи в деякому протистоянні з великими аграрними структурами, малі форми, вимушені орієнтуватися лише на обмежені сегменти споживчого ринку.

Разом з тим у розвинених країнах з ефективно функціонуючою аграрною економікою, дрібнотоварний (сімейний) і корпоративний сектори не протистоять один одному, а доповнюють один одного, розвиваючись не паралельно, а у взаємодії між собою. Форми такої взаємодії досить різноманітні. Вони визначаються всією сукупністю природних, соціальних, економічних і культурно-історичних факторів, діючих на сільській території по відношенню суб'єктів агропродовольчого сектору [6].

Приставляється, що на основі усталеного в період економічних перетворень форм, методів і систем ведення аграрного виробництва, найбільш прийнятними є такі форми взаємодії великого і малого секторів АПК регіону, як кооперація і різні форми взаємовигідного симбіозу корпорацій з малими формами агробізнесу. Тому для підвищення ефективності функціонування асоційованих і малих форм агробізнесу регіону доцільним є відтворення механізму взаємодії дрібнотоварного сектору АПК з елементами агропродовольчої системи регіону на основі кооперації (рис. 1).

Нині ситуація у сфері малого підприємства у вітчизняному аграрному секторі залишається нестійкою і може біти охарактеризована таким чином: нестабільністю фінансово-економічного стану малих форм агробізнесу; низьким рівнем інвестиційної активності малих форм агробізнесу внаслідок дефіциту власних оборотних засобів; наявністю суттєвих обмежень в одержанні банківських, комерційних кредитів і позик; низьким рівнем захищеності малого підприємства в аграрному секторі від корупції; нестабільністю міжгосподарських зв'язків, низьким рівнем узгодженості товарної, цінової і збутової політики малих форм агробізнесу в аграрному секторі.

Проблеми розвитку агропродовольчого комплексу регіону в основному пов'язані із існуючими протиріччями між інтересами господарюючих суб'єктів. До основних господарських інтересів малих форм агробізнесу слід віднести: забезпечення стабільного попиту на вироблену продукцію, дотримання оптимальних строків її реалізації; своєчасність розрахунків за реалізацію виробленої продукції; максимально можливу ціну реалізації сільськогосподарської сировини; зниження трансакційних витрат, пов'язаних з реалізацією продукції. В той же час господарськими інтересами переробних підприємств є: надходження сировини певної якості і в необхідній кількості; дотримання оптимальних строків поставок сировини; мініально можлива ціна закупки сільськогосподарської сировини; зниження трансакційних витрат, пов'язаних із закупкою сільськогосподарської сировини [6].

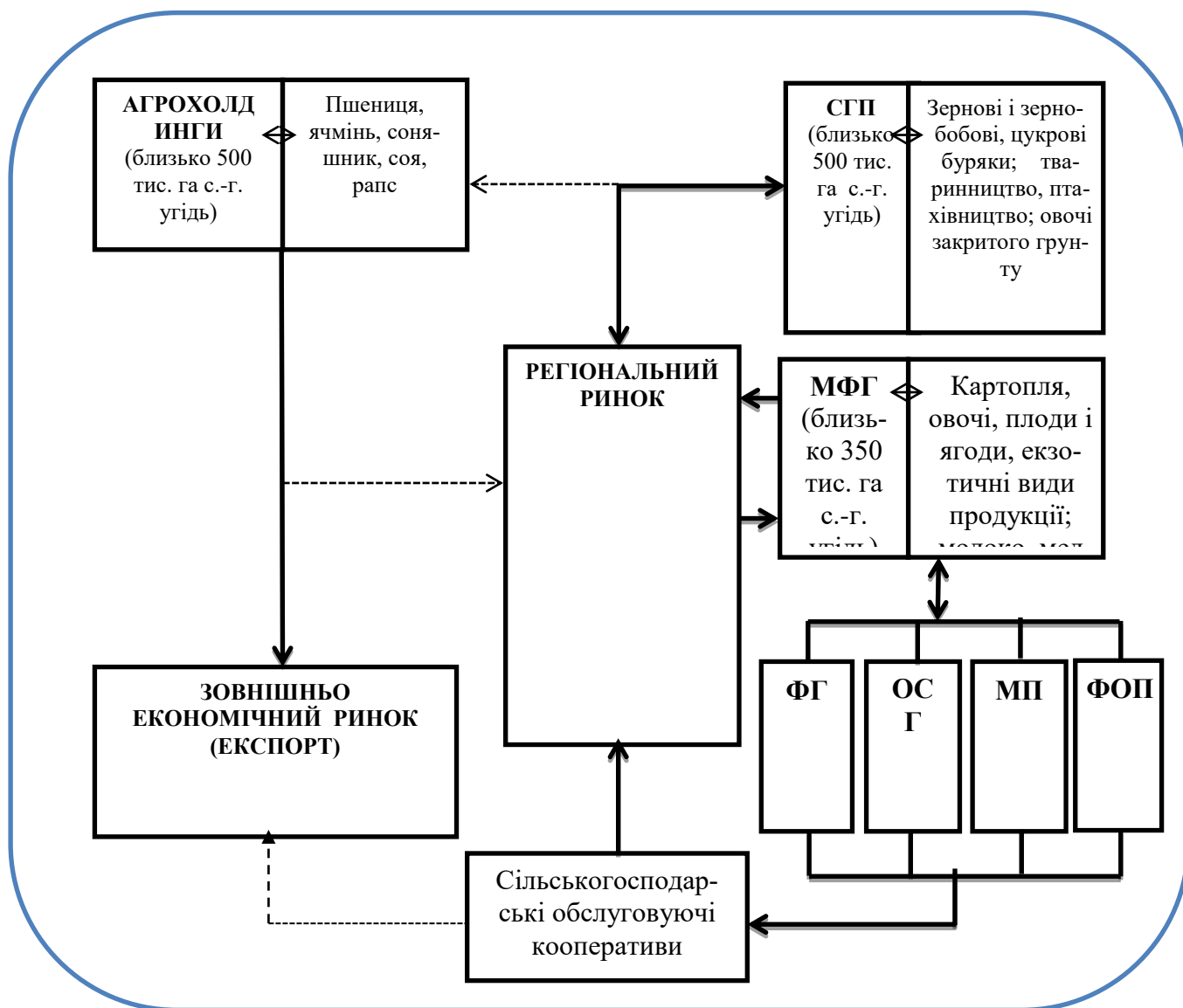

Рис. 1. Модель взаємозв'язків організаційно-правових форм господарювання Черкаської області

В даному випадку органи місцевої виконавчої влади й місцевого самоврядування мають засвоювати нову ринкову модель державного управління, максимально зменшувати контрольно-адміністративні функції і виступати чутливими й кваліфікованими менеджерами, координаторами регіонального розвитку, які здатні об'єднати в одне господарське ціле всі місцеві ресурси й можливості.

Саме органи державної влади в умовах ринкової економіки стають повноцінними суб'єктами ринкових відносин, а їхні управлінські функції повинні ефективно допов-

нювати й використовувати процеси ринкового саморегулювання на регіональному рівні. Так, презентуючи Ініціативу «Рідне село», Міністр аграрної політики та продовольства України (15.05.2012 р.) М. Присяжнюк відмітив, що метою Ініціативи є підвищення якості життя сільського населення через зміцнення економічної основи сільської економіки – господарств населення, малих та середніх підприємств, виробників сільськогосподарської продукції на основі об'єднання їх зусиль.

В цих умовах розвиток кооперації з метою виробництва сільськогосподарської

продукції та надання послуг з обслуговування сільського населення, стає основним завданням органів державного управління і органів місцевого самоврядування.

Крім того, серйозний вплив на економічну поведінку малих форм агробізнесу мають фактори інституціонального середовища аграрного сектору та доходів населення [3] (табл. 1).

Таблиця 1

Основні показники розвитку суб'єктів підприємницької діяльності в аграрному секторі Черкаської області, 2007 і 2015 рр.[13]

(У відсотках до загальної кількості підприємств відповідного виду діяльності)

Показники	Суб'єкти підприємницької діяльності					
	великі		середні		малі	
	2007	2015	2007	2015	2007	2015
Кількість підприємств	0,0	0,0	13,4	8,5	86,4	91,5
На 10000 осіб наявного населення припадає підприємств, од.	0	1	3	5	17	29
Кількість зайнятих працівників за розмірами підприємств та за видами економічної діяльності	5,8	14,2	75,9	59,9	18,3	25,9
Кількість найманих працівників за розмірами підприємств та за видами економічної діяльності	5,9	14,7	77,3	61,9	16,8	23,4
Середньомісячна заробітна плата найманих працівників за розмірами підприємств, грн.	1124,5	2907,9	853,5	2296,8	603,3	1671,4
Обсяги реалізованої продукції (робіт, послуг) за розмірами підприємств та видами економічної діяльності	20,3	27,0	62,5	45,7	17,2	27,3
Валові капітальні інвестиції за розмірами підприємств та видами економічної діяльності	9,0	25,6	70,4	60,7	20,6	13,7

Слід відмітити, що кооперація і інтеграція господарюючих суб'єктів аграрного сектору на мезо-рівні здебільшого виступають засобом як вирішення протиріч, так і стикування й гармонізації інтересів господарюючих суб'єктів (особливо крупних корпоративних структур і малих форм агробізнесу), які здійснюють діяльність при встановленні господарських зв'язків з партнерами на рівні галузей і регіонів.

За тіснотою зв'язку з крупними корпоративними структурами можна виділити такі групи малих форм агробізнесу [5]:

Малі підприємства, безпосередньо пов'язані з основним виробництвом крупної інтегрованої структури; діяльність даних структур буває достатньо ефективною у взаємодії з крупними підприємствами в галузях масового і серійного виробництва сільськогосподарської сировини і продовольства.

Малі підприємства, не пов'язані з основним виробництвом, але виконуючими забезпечуючі функції у взаємодії з крупними підприємствами при проведенні реструктуризації. Такі малі підприємства створюються у всіх галузях аграрного виробництва і можуть, у свою чергу, бути згрупованими за такими напрямками діяльності:

– малі підприємства, які забезпечують функціонування соціально-побутових об'єктів крупних підприємств. Такі малі підприємства можуть бути тимчасовим явищем, наділені повноваженнями по вирішенню поточних питань, передачі або продажу даних об'єктів;

– малі підприємства, зайняті науковими дослідженнями, інноваційною діяльністю, маркетингом, інжинірингом, рекламою, консалтингом тощо, тобто, без яких процес реструктуризації крупного підприємства не бу-

де мати у перспективі належної ефективності;

– малі підприємства, що надають послуги виробничого характеру по обслуговуванню основних виробничих процесів: постачальницько-збутові, транспортні і складські послуги, роботу з кадрами, інформаційно-обчислювальні послуги тощо. Ці малі підприємства сприяють апарату управління крупних підприємств зосередитися на основній виробничій діяльності.

Разом з тим необхідна активізація протекціонізму регіональних органів влади по відношенню до малих форм господарювання регіону, особливо перед вступом України до ЄС [8]. При цьому доцільно виділити два основних напрями регіональної державної політики регулювання малого підприємництва на селі:

захист інтересів малих підприємств у пріоритетних секторах АПК регіону і створення сприятливих умов для його розвитку;

адресна державна підтримка малих форм господарювання на селі і розвиток перспективних напрямів агробізнесу у відповідності до пріоритетів, встановлених специфікою розвитку економіки регіону.

В цілому можливі декілька варіантів розвитку взаємодії малих форм агробізнесу з крупними формами господарювання сучасного аграрного сектору на мезо-рівні:

– входження сільськогосподарського виробника до складу інтегрованого корпоративного формування (у якості структурного підрозділу з втратою юридичної самостійності або в якості дочірньої структури з втратою лише господарської самостійності);

– поглиблення інтеграційних відносин між малими формами агробізнесу і крупними підприємствами на основі застосування механізмів авансування, підряду, контракції, а також оренди;

– ігнорування крупними підприємствами малих форм господарювання, що проявляється в орієнтації на співробітництво із ефективно діючими сільськогосподарськими підприємствами – крупними постачальниками сільськогосподарської сировини; в даному випадку аграрії орієнтуються на ринок кінцевого споживача, розвиваючи власні канали збуту, кооперуючись, створюючи власні переробні потужності;

– проведення жорсткої цінової політики на ринку сільськогосподарської сировини з боку крупних корпоративних структур; дана політика завбачає «збивання» цін на продукцію аграріїв і подальшу її «скупку» через систему дочірних, залежних організацій, що можливо завдяки монопольному, олігопольному лідерству на ринку споживачів сільськогосподарської сировини, можливостям впливу на кон'юнктуру ринку матеріально-технічних засобів аграрного виробництва.

В сучасних трансформаційних процесах, що відбуваються у вітчизняному АПК, перший варіант, незважаючи на надані його учасникам значні можливості, не одержав належного розповсюдження, що в значній мірі пов'язане з наступними особливостями: складністю реструктуризації малих форм господарювання при входженні у інтегровану бізнес-групу; негативним відношенням до реструктуризації власників землі; труднощістю «роботи» з безліччю ОСГ, ФГ, обсяг пропозиції продукції яких здебільшого уступає обсягам ефективно діючим сільськогосподарським підприємствам; прагненням корпоративній вертикалі створити свою сировинну базу, а інколи і просто диверсифікувати свою виробничо-господарську діяльність.

При цьому включення малих форм агробізнесу до складу вертикально інтегрованих корпоративних структур дає їм такі перспективи:

можливість цілеспрямованого розвитку і стійкого функціонування за умов гострого дефіциту оборотних засобів, наявності значних обсягів кредиторської заборгованості тощо;

можливість опрацювання перспективних програм і забезпечення їх реального втілення на основі диверсифікації виробництва і отримання внутрішніх пільгових інвестиційних і кредитних ресурсів;

поповнення власних оборотних засобів і оновлення основних фондів суб'єктів агробізнесу;

централізоване постачання господарств сировиною, матеріалами, новою технікою, обладнанням;

погашення кредиторської заборгованості малих форм агробізнесу;

забезпечення гарантованого і вигідного збуту виробленої сільськогосподарської продукції із використанням різних маркетингових схем;

підвищення ділової активності і розширення ринків збуту продукції [10].

Разом з тим в АПК мезо-рівня отримало розповсюдження інтеграційне співробітництво ФГ, ОСГ з крупними підприємствами у таких формах контрактації, заснованих на взаємному використанні ресурсів без структурних трансформацій:

авансування сільськогосподарського виробництва: крупна агропромислова структура укладає з ФГ контракт на придбання ще не виробленої сільськогосподарської продукції, попередньо здійснюючи частковий платіж за неї у вигляді грошових чи інших платіжних засобів, або матеріальних ресурсів;

оренда, на підставі якої власник земельних ресурсів передає їх в оренду для спільного агровиробництва; найбільше розповсюдження одержала довгострокова оренда крупними формами господарювання земельних ділянок ФГ, ОСГ з можливістю (або без) наступного придбання у власність;

підряд, у відповідності з яким крупна агропромислова структура передає ФГ, ОСГ на послідовну переробку (доробку) сільськогосподарську сировину, матеріали, залишаючись при цьому їх власником з наступною передачею готової продукції; розрахунків з малими формами агробізнесу при цьому здійснюється, виходячи із добавленої вартості продукції в ФГ, ОСГ.

З метою дотримання господарських інтересів малих форм агробізнесу в системі співробітництва з крупними формами господарювання в аграрному секторі необхідна виробнича, споживча, обслуговуюча кооперація ФГ, ОСГ, що здійснюється в таких формах:

– кооперування селян і фермерів по переробці і виробництві продукції;

– міжгосподарське кооперування за етапами технологічного процесу, починаючи з виробництва, потім переробка і реалізація продукції на базі основного підприємства.

Висновки. Мале підприємництво є невід'ємною й обов'язковою складовою існування ринкової конкурентної економіки. Ве-

ликий капітал, звичайно ж, визначає рівень науково-технічного й промислового потенціалу. Проте основою розвитку країн з ринковою економікою є саме мале підприємництво, як найбільш масова, динамічна й гнучка форма ділового життя суспільства. По своїй природі воно більше орієнтоване на локальні й місцеві ринки. Тому вирішальне значення під час створення сприятливих умов для зростання ефективності цього економічного сектора відіграє соціально-економічна політика саме місцевих органів влади.

Активізація взаємодії малих і крупних підприємств аграрного сектору може бути реалізована у таких напрямках:

а) створення стійких господарських систем, які включають в себе крупні і малі підприємства різного функціонального призначення з метою більш ефективного використання трудових, матеріальних і фінансових ресурсів;

б) реформування крупних інтегрованих структур шляхом створення якісно нового механізму управління через проведення комплексу заходів, направлених на зміни форми власності і структури підприємств, вдосконалення їх фінансово-економічної діяльності, звільнення від непрацюючих активів і збиткових підрозділів з використанням малих підприємств в якості одного із інструментів реформування;

в) використання інноваційного потенціалу малих підприємств з метою інтенсифікації виробництва і забезпечення конкурентоспроможності;

г) ефективне використання трудових ресурсів на малих підприємствах.

17 жовтня 2013 р. Уряд без змін ухвалив Стратегію розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року. Цей документ передбачає вирішення проблем не лише економічного характеру, але й соціального. Так, у Стратегії передбачається велика увага розвитку кооперативного руху та поступовому зростанню доходів сільських жителів. Окрім цього, держава всіляко сприятиме доступу дрібних і середніх сільгоспвиробників до організованого аграрного ринку [14].

Завдяки ефективній реалізації виділених напрямів можлива адаптація дрібнотоварно-

го виробництва сільськогосподарської продукції (малих форм господарювання) до умов укрупнення господарських структур, зміцнення позицій крупних інтегрованих бізнес-груп аграрного сектору регіону.

Список літератури

1. Андрушків Б. Інноваційно-комплексні шляхи розвитку малого підприємництва: монографія / Б. Андрушків, Ю. Вовк, І. Крамар [та ін.]. – Тернопіль: ТНТУ ім. І. Пулюя, 2011. – 340 с.
2. Варналій З. С. Мале підприємництво: основи теорії і практики / З. С. Варналій. – К.: «Знання», 2005. – 302 с.
3. Говорушко Т. А. Підприємницьке середовище та його вплив на розвиток малого підприємництва в Україні/ Т.А. Говорушко// Агроінком – 2010. – № 4–6. – С. 76–81.
4. Горьовий В. П. Мале підприємництво: поступи розвитку, проблеми: монографія // В. П. Горьовий, А. В. Збарська. – К.: ТОВ «Аграр Медіа Груп», 2011. – 600с.
5. Збарська А. В. Модель розвитку суб'єктів малого підприємництва на основі кооперації в умовах Черкаської області /А. В. Збарська //Науковий вісник Львівського нац. ун-ту вет. медич. та біотех-й ім. С. Я. Гжицького. – Серія «Економ.науки». – 2013. – Т.15. – № 2 (56). – С. 110–118.
6. Збарський В. К. Розвиток дрібнотоварного приватного укладу у сільських поселень України: [монографія] / В. К. Збарський.– К.: ННЦ ІАЕ. – 2012.– 654 с.
7. Збарський В. К. Державна підтримка сільського господарства/В.К. Збарський // Економіка АПК. – 2010. – № 4. – С. 74–80.
8. Кужель О. Великий і малий бізнес: глобальні тенденції розвитку господарської інтеграції й партнерства/О.Кужель // Аналітичний центр «Академія», 2013.
9. Малий та середній бізнес. За загальною редакцією В. Є. Сахарова. – К. : ВНЗ «Національна академія управління», 2008. – 368 с.
10. Прокопа І.В. Диференціація господарств населення за характером виробництва: наслідки ринкової трансформації / І. В. Прокопа, Т. В. Беркута, М. Г. Бетлій // Економіка і прогнозування. – 2010. – № 3. – С. 74–89.
11. Шпак В. І. Розвиток малого підприємництва в Україні (на прикладі української видавничо-поліграфічної компанії «Експрес-Об'ява») / В. І. Шпак. – К. :МАУП, 2010. – 112 с.
12. Обласна цільова програма «Село Черкащини - 2020». Статистичний збірник. – Черкаси: Головне управління статистики у Черкаській області, 2011. – 21 с.
13. Діяльність підприємств-суб'єктів підприємницької діяльності у 2015 році: Стат. збірник. – Черкаси, 2016. – Головне управління статистики у Черкаській області. – 226 с.
14. Збарська А. В. Оптимізація розмірів малих сільських підприємств / А. В. Збарська, А. І. Липов'як-Мелкозьорова // Бухгалтерія в с.-г.-ві. – 2013. – № 21. – С. 13–19.

Summary. The article devotes to the issue of small forms of management in the agricultural sector in the region. Great attention was paid to the prospects of deepening partnerships of small forms of management of large enterprises, agricultural holdings that dominate in agriculture in many regions of Ukraine. This system of economic interests of the agricultural sector provides forms and directions of their cooperation. Proved that based on steady during the economic transformation of forms and methods of conducting agricultural production, the most appropriate are such forms of cooperation between large and small agribusiness sector in the region, as cooperation and various forms of mutually beneficial symbiosis corporations to small forms of agribusiness. Problems of agroindustrial complex of the region are mainly related to the existing contradictions between the interests of businesses. The main economic interests of small forms of agricultural enterprise include: ensuring stable demand for products, adherence to best timing of its implementation; timely payments for the implementation of production; the maximum possible price of agricultural raw materials; reduce transaction costs associated with product sales. Therefore, to improve the efficiency of the associated forms and small agricultural businesses in the region is appropriate playback mechanism of interaction of small-scale agribusiness sector with elements of agro-food system of the region based on cooperation.

Keywords: small businesses, agricultural holdings, economic relations, cooperation, agricultural sector development.